

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2021-14(1)- E-ISSN-2148-9289

MENGÜCEKOĞULLARI HANEDANI

The Benu Mengucek Dynasty

MARTİNUS THEODORUS HOUTSMA, (ÇEV. AHMED SAİD YALÇINKAYA)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ahmedsaidyalcinkaya@gmail.com

Orcid: 0000-0002-6900-2384

Atf/©: HOUTSMA, M. TH. (2021). Mengücekoğulları Hanedanı, (Çev. Ahmed Said Yalçinkaya) *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 14, Sayı 1, ss. 244-248

Citation/©: HOUTSMA, M. TH. (2021). The Benu Mengucek Dynasty, (Çev. Ahmed Said Yalçinkaya) *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 14, Issue 1, pp. 244-248

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Çeviri/Translate
Geliş Tarihi-Received Date : 02/06/2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 30/06/2021
Sayfa Numarası/Page Number: 244-248
Doi : -

Notlar/Notes

Tarafımızca Fransızcadan Türkçeye çevrilen bu makale 1904 yılında M. Th. Houtsma tarafından “La dynastie des benu Mengucek” ismi ile Keleti Szemle’de yayınlanmıştır.

M. Th. Houtsma, *La dynastie des benu Mengucek*, Keleti Szemle, Budapest, V, 277-282.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

MENGÜCEKOĞULLARI HANEDANI

The Benu Mengucek Dynasty

M. TH. HOUTSMA (ÇEV. AHMED SAİD YALÇINKAYA)

Öz:

Martinus Theodorus Houtsma'nın kaleme aldığı bu makalenin Mengücekliler hakkında akademik anlamda yazılmış en eski makale olması çevirisinin yapılması ve yayınlanması için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mengücekliler, Hanedan, Houtsma

Abstract:

It is important for the translation and publication of this article, written by Martinus Theodorus Houtsma, that it is the oldest article written in an academic sense about the Mengucekians.

Keywords: Mengucekians, Dynasty, Houtsma

Güzel sanatları önemseyişleri, bilime değer vermeleri bakımından ben, Mengücekoğullarını öteki Anadolu beyliklerine üstün görüyor; bunların tarihini öncelikle araştırmayı kendime görev sayıyorum.

Martinus Theodorus Houtsma

Hakkında çok fazla bir bilgi olmamasına rağmen, Doğu kroniklerinin bize tanıttığı onlarca Müslüman hanedanlığın arasında milattan sonra XII. yüzyıldan XIII. yüzyılın başına kadar Anadolu'nun birçok şehrinde hüküm sürmüş Mengücek Gazi'ninki de yer alır. Hatta bu hanedanlığı, sayın Lane Poole'un Müslüman hanedanlıklarla ilgili kitabında dahi bulamayız ve Doğu tarihiyle ilgilenen Doğu bilimciler bu hanedanlığın varlığından bile habersizdirler. Bu bilgisizliği affettirmek için hatırlatmak gerekir ki Münecimbaşı (II, s. 578) adıyla bilinen Türk bilgininin eseri haricindeki diğer Doğu kronikleri, kendisini askerî zaferler veya ses getiren önemli fetihlerle adını duyurmayan bu küçük hanedanlık hakkında bize neredeyse hiçbir şey aktarmamışlardır. Münecimbaşı; nüfuzlarını, sanatı ve bilimi teşvik etmek için kullanan bu beylerin anısını saklayarak makul davranıyorsa -ki bana hiç şüphesiz öyle geliyor-, Mengücekliler daha da iyi tanınmayı hak ettiklerini düşündüm ve bu sebeple onların tarihi hakkında aklıma gelen bütün ayrıntıları burada birleştirmeye çalıştım.

Bu hanedanlığın kurucusu Türk Mengücek Bey de tıpkı Artuk Bey ve Danişmend Bey gibi Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Anadolu'yu fetheden ve hayatını Ermeniler ve Rumlara karşı savaşmakla geçiren beyliklerin komutanlarından birisidir. İbn Bîbî'nin kroniğinde (V. Mon Recueil, III, s. 57, IV, s. 2 ve 21.) "El Gazi" unvanıyla anılması tam da bu yüzdendir. Fetihlerinin merkezinde, Fırat'ın sol kolunda yer alan Erzincan'ın batısındaki Kemah Kalesi yer alır. Fakat Anadolu'nun o bölgesinde yer alan Erzincan, Şebinkarahisar (Coghonia) ve Divriği (Tephrike) gibi diğer şehirleri de ele geçirmiştir; en azından ölümünden sonra onun soyunu devam ettirenlerin bu çeşitli şehirleri ele geçirdiğini görüyoruz. Yaptıkları savaşlar hakkındaki ilginç bir ayrıntıyı, Édouard Dulaurier'nin eserinde¹ Suriyeli Mihail'den aktardığı üzere şu şeklide görmekteyiz: Artuklulardan Belek adında bir bey büyür, hüküm sürer ve ünü yayılır. Kemah'a sefer düzenler. Kısa bir süre sonra Kemah'ın beyi Mengücek, Rumlara sığınmak için Trabzon'a kaçar. Rumların sağladığı bir birliğin başına geçen Mengücek, Belek'e karşı harekete geçer; fakat Rumlar yenilir ve Gavras'la (Trabzon dükü Teodoros Gavras) birlikte Mengücek esir alınır ve daha sonrasında 30.000 tahegan fidye karşılığında serbest kalır. Aynı olay, daha az ayrıntılı da olsa Anna Komnena, Ebu'l Ferec ve İbnü'l-Esîr tarafından da aktarılır fakat bu savaşın kesin tarihi hakkında bir fikir birliğine sahip değillerdir. Ebu'l Ferec'e göre savaş, Yunan takvimine göre 1430'da (1118) gerçekleşmiştir; İbnü'l-Esîr aynı savaştan hicri 514 yılı (1120/21) şeklinde bahseder. İbnü'l-Esîr bu savaşın gerçekleştiği yerden de bahseder; ona göre Erzincan bölgesindeki سمران Kalesi dolaylarında gerçekleşmiştir.²

Münecimbaşına göre; Davud veya Davudşah, babasından sonra Erzincan ve Kemah'ın beyi olmuştur ve ondan sonra da oğlu Fahreddin Behramşah başa geçmiştir. Ahmed Tevhid Bey'in Catalogue du Musulmans Impériaux Ottoman, IV, s. 76'dan itibaren açıkladığı paraların üstünde bu beyin adı ve unvanı yazılıdır: Fahreddin Ebu'l-Muzaffer bin Davud bin İshak Nesir Emîrü'l-mü'minîn. Yani Fahreddin Behramşah'ın büyükbabasının ismi İshak'tır, fakat hiç şüphesiz ki kutsal kitaplarda geçen bu isim, Türk adıyla zaten Mengücek diye tanıdığımız şahsa aittir; çünkü tıpkı Selçuklu tarihinde de çokça örnekleri olduğu gibi, bu Türk beylerinin kutsal bir isimle eşleştirilmeleri bir gelenektir. Behramşah'ın

¹ Historiens des Croisades, Documents Arméniens, I, s. 333

² İbnü'l-Esîr, Tornberg Yay. X, 414. Metin اندکنان şeklinde bahseder fakat hiç şüphesiz ki ازنکنان şeklinde düzeltmek gerekir.

tahta çıkış tarihini tam olarak belirlemek mümkün değildir fakat Kılıç Arslan 588'de (1192) öldüğünde ve hatta muhtemelen yaklaşık bir yirmi yıl kadar öncesinde de hüküm sürmüştür. Çünkü sayın Ethe'nin araştırmalarına göre, ünlü şair İranlı Nizâmî 1178 ya da 1179'da Makhzan al-Asrar adında bir şiir yazmıştır ve bu çalışmayı ithaf ettiği bey, sayın Wilhelm Bacher'in Nizami's Leben und Werke S., s. 17'de iddia ettiği gibi Atabey İldeniz değil de Behramşah'tır. Bu sonuç, İbn Bîbî'nin (V. Mon Recueil, III, s. 57'deki) resmî tanıklığından çıkarılmaktadır. Bu yazar, hâkim olduğu alanın küçüklüğüne rağmen bilgeliği ve zenginliği sayesinde Anadolu'nun gidişatında çok önemli etkileri olan bu beye pek çok defa övgüler düzmüştür. İbn Bîbî'nin Anadolu Selçuklularını yöneten hanedanlıkla çok yakın ilişkileri olmuş, kızının Selçuklu Sultanı Keykavus'la evlenmesi sayesinde (yaklaşık 614 yılında) -burada bahsetmesi oldukça uzun olacak- gelenekler hakkında da (Recueil, III, s. 152-163; IV, s. 67-72) fazlasıyla ilginç bir tablo çizer.

Uzun bir hükümdarlık sonrasında yaşı oldukça ilerleyen Behramşah, hicri 622'de (1225) ölür. Yerine Erzincan'a vâris olarak; pek çok yeteneği olan, edebiyatın koruyucusu ve kendisi de bir astronom ve matematikçi olan Alaeddin Davudşah'ı gelmiştir. Bu bilgiyi sadece İbn Bîbî belirtmez (Recueil III, s. 389; IV, s. 150), İbn Ebî Useybia'dan (Müller Yay., II, s. 307) alıntılandığı gibi, Mısır'ı tarif ederken bundan daha da önemli bir şekilde bahseden Abdüllâtif Bağdâdi de belirtir. Ünlü Arap hekim, sığındığı ve bilimsel araştırmalarının birkaçını adadığı bu beyin himayesinde yaşar fakat Erzincan'da kaldığı bu süre oldukça kısa sürmüştür. Bu sırada Anadolu'da hüküm süren Keykubad, Erzincan ve diğer yerlerdeki bu Türk beylerinin bağımsızlığına tahammül edemiyor ve bu genç bey, güçlü Selçuklu sultanı karşısındaki konumu hakkında en ufak bir fikri yokmuş gibi gözükiyordu. İbn Bîbî'ye göre, Keykubad'ın suyuna gitmek yerine, onun düşmanları olan Erzurum'un yöneticisi Celâleddin Harezşah ve İsmaililerin başı Alaeddin'le gizli gizli görüşmüştür ve böylece kendi kuyusunu kazmıştır: Keykubad onu himayesinden men edip Erzincan'ı (kendi oğlu Gıyaseddin'e tımar olarak verir) ve diğer yerleri elinden alır ve (Abdüllâtif Bağdâdi'nin bize aktardığı üzere) Erzincan'ı 17 Zilkade 625'te (18 Ekim 1228) terk eder. Kemah, Divriği ve Malatya üzerinden Halep'e gitmek için 11 Sefer 626'da (9 Ocak 1229) buraya geri döner. Abdüllâtif Bağdâdi'nin burada olmadığı 1228'in son aylarında, Davudşah güçlü rakibine yenik düşer ve Abdüllâtif ona ne olduğundan hiçbir şekilde haberdar olamaz. İbn Bîbî'nin aktardığına göre Keykubad ona Akşehir ve Abgerm'i (İlgın yakınlarındaki Therma) unvanlarından feragat etmesi karşılığında tazminat olarak sunmuştur; fakat Selçuklulardan buradaki yerleri veren kişinin ifadelerine dikkatle yaklaşılmalıdır.³

İbn Bîbî'nin daha sonrasında aktardığına göre Keykubad, Erzincan ve Kemah'ın eline geçmesinden memnun olmamıştır. Ahmed Tevhid'in kataloğunda da belirttiği gibi Muzaffereddin Muhammed adında birine ait olan Karahisar Şarki (Şebinkarahisar)⁴ olarak belirleyebildiğim Coghonia'ya tekrar askerlerini göndermiştir. İbn Bîbî, bu beyin soyağacı hakkında hiçbir şey söylemez fakat Davudşah'ın ardından tahttan inmesi ve özellikle de biraz önce gördüğümüz gibi paralarda Ebu'l Muzaffer'in Konyası yazması bize gösteriyor ki bu şahıs da Behramşah'ın oğlu ve Davudşah'ın kardeşidir. Bu varsayım, bugün hâlen Kırşehir'deki bir medresenin⁵ kitabesi üzerinde yazan bir açıklamadan sonra kesinlik kazanmaktadır. Sayın Barth'ın yazdığı Reise von Trapezunt nach Scutari. Petermanns Mitth. Ergänz. B., I, s. 72a'dan da okuduğumuz üzere Selçuklu Sultanı İzzeddin Ebu'l-Fetih Keykavus bin Keyhüsrev (1245'te sultan olmuştur.) himayesindeki Muzaffereddin bin Melik Fahreddin Behramşah tarafından hicri 644 (1246)

³ Mon Recueil, III, s. 373'ten itibaren, IV, s. 142-151'deki olayların dışındakiler; İbnü'l-Esîr, XII, s. 279; Ebu'l Ferec, s. 486.

⁴ St. Martin, Mém. Sur l'Armén., I, 189.

⁵ Cuinet, Kırşehir'deki Anıtlar Üzerine, La Turquie d'Asie, I, s. 332. Maalesef ki sayın Barth haricinde bildiğim kadarıyla hiç kimse, bu anıtlar hakkında tarihçiler için hiç şüphesiz çok önemli olan bu kayıtları bizimle paylaşmayı düşünmemiştir.

yılında inşa edilmiştir. İbn Bîbî'nin aktardıklarından haberdar olduğumuz üzere, Coghonia'nın beyi bu şehri Keykubad'a verip karşılığında Kırşehir ve birkaç önemsiz köyü⁶ tımar olarak alıp ölümüne kadar burada barış içinde yaşamıştır.

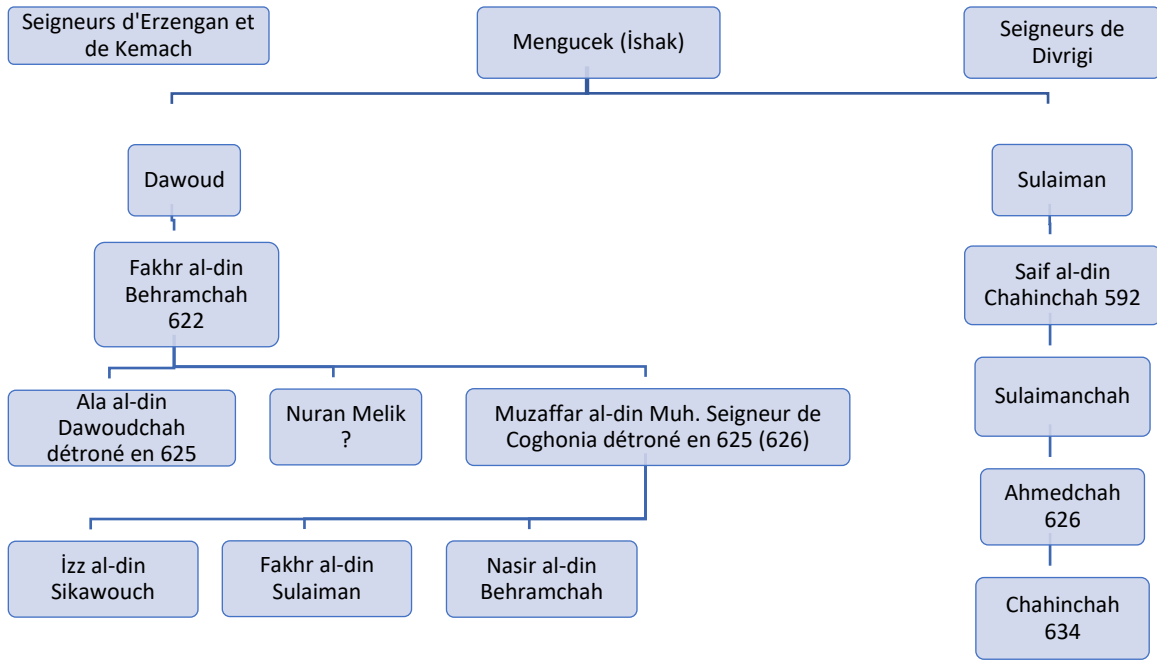
Sayın M. F. Grenard'ın *Journal Asiatique*, 9e série T. 17, s. 551'den itibaren yayımladığı Divriği kayıtlarının bize gösterdiğine göre⁷ bu şehirde Mengüceklilerin başka bir kolu daha vardır. Hükümdarlıklarının başından itibaren bastıkları paraların üzerine Selçuklu Sultanlarının isimlerini yazarak Erzincan'da hüküm süren hanedanlıktan daha uzun bir süre var olmuşlar ve onların yıkılmasına da dâhil olmamışlardır. Bu paralar doğrusunu söylemek gerekirse oldukça azdır, fakat yine de sayın Ahmed Tevhid, kataloğunda sayfa 522 ve 523'te iki örneği açıklar. Paralarda görülen beyin adı Seyfeddin Müminin'dir. Tarih yazmamaktadır fakat lejantta yazan Selçuklu Sultanları II. Kılıç Arslan ve Rükneddin Süleyman'ın isimlerinden yola çıkarsak bu bey 10 Şaban 592'ye (9 Temmuz 1196) tarihlenir. Birkaç küçük farklılık olduğu doğru olsa da Sayın Grenard, babanın adını Selim yerine, doğru olduğuna inandığım Süleyman olarak belirler fakat Seyfeddin isminin önünde bana şüpheli gelen Arslan kelimesini okur. Anadolu'da bugün hâlen bulunan ve gördüğümüz gibi yanlış aktarılmış bu dönemlerin tarihini daha iyi tanımamızı sağlayacak bu Selçuklu dönemi yazılarının fotoğrafını çekmeyi veya birebir kopyalarına sahip olmayı isterdik.

Sayın Grenard tarafından yayımlanan diğer açıklayıcı yazıları kıyaslayarak ve çeşitli yerlerde çiziktirilmiş bilgilerden de faydalanarak Mengüceklilerin soy ağacını şu şekilde çıkarmak mümkündür:⁸

⁶ Recueil, IV, s. 152. Bu köyler arasında, yazara göre yedi uyurların olduğu mağaranın bulunduğu Arapsuyu, eski adıyla Arabissus, veya günümüzdeki adıyla Yarpuz da bulunmaktadır. Bu bilgi, sayın De Goeje'nin bu efsane hakkında *Mémoires de l'Académie Royale d'Amsterdam Afdeeling Letterkunde*'de yayımlanan yazısındaki görüşünü doğrular.

⁷ Müneccimbaşı da dâhil olmak üzere bildiğim kadarıyla hiçbir tarihçi bu yerel hanedanlıktan bahsetmez. Kayıtlar, Sayın Cuinet'nin *La Turquie d'Asie*, I, s. 687'de açıkladığı Müslüman mimarisine ait muhteşem bir yapı olan Divriği Camisi'nin üzerinde bulunmaktadır.

⁸ Sayın Huart, maalesef ki Divriğili Mengüceklilerin soyunu Anadolu Selçuklularına bağlamak gibi bir fikre kapılmıştır, fakat söylediklerimden sonra bunu çürütmeye gerek yoktur.

Divriği'deki Mengüceklilerin daha sonraki akıbeti hakkında elimizde hiçbir veri bulunmamaktadır. Kayıtlarda gözüken son Şahinşah veya Melikşah'ın şatafatlı unvanları gerçek güçleriyle pek uyuşmamaktadır. Belki de bu bölgelere Moğolların gelmesine kadar yaşamış ve hanedanlık da bu işgali takip eden genel yıkımda yok olmuştur.